

Nina Pielacińska
Uniwersytet Szczeciński

Między życiem, historią i literaturą – dzieciństwo w narracjach autobiograficznych Jerzego Woszczyнина

Celem artykułu jest analiza autobiograficznych utworów Jerzego Woszczyнина, polskiego pisarza, który większą część życia spędził w Argentynie. Choć opuścił Polskę jako dorosły, w swojej twórczości wielokrotnie powracał do wspomnień z dzieciństwa, traktując je jako utracony świat, fundament własnej tożsamości oraz punkt odniesienia w narracyjnej rekonstrukcji przeszłości. W niniejszych rozważaniach wykorzystano metody wypracowane na gruncie literaturoznawstwa i psychologii, obejmujące m.in. narratologię, badania nad pamięcią autobiograficzną oraz literaturę dokumentu osobistego. Przyjęcie perspektywy interdyscyplinarnej umożliwia pełniejsze ukazanie, w jaki sposób doświadczenia dzieciństwa wpływają na proces budowania tożsamości jednostki.

Interdyscyplinarność badań nad narracją

Badania narracyjne prowadzone są w wielu dyscyplinach naukowych, a sam termin narracja jest różnie rozumiany przez przedstawicieli literaturoznawstwa, filozofii, antropologii, historii czy psychologii. Niezależnie od założeń formułowanych na gruncie każdej z dyscyplin można zauważyć, że wspólnym komponentem tych kursów jest rozumienie narracji jako umiejętności konstruowania opowieści o rzeczywistości, której doświadczamy. Wielość prac wpisujących się w szeroki nurt badań narracyjnych i wypracowane w nich koncepcje metodologiczne mogą stać się zatem inspiracją dla badaczy reprezentujących inne dyscypliny i stanowią dla nich dodatkowy instrument do opisu interesujących faktów¹. Szczególnie zasadne wydaje się

¹ GRZEGOREK A., *Narracja jako forma strukturyzująca doświadczenie* [W:] K. Krzyżewski (red.), *Doświadczenie indywidualne: szczególny rodzaj poznania i wyróżniona postać pamięci*, Kraków, Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego, 2003, s. 210.

uwzględnienie badań nad narracją autobiograficzną prowadzonych przez psychologów² w odniesieniu do literaturoznawczych analiz tekstów zaliczanych do kategorii literatury dokumentu osobistego³. Interdyscyplinarne ujęcie pozwoli bowiem dostrzec, jak literackie strategie zapisu własnego życia współgrają z psychologicznymi procesami organizowania i reinterpretowania doświadczeń.

W celu pełniejszego zrozumienia przedmiotu tych analiz warto przywołać definicję literatury dokumentu osobistego. Terminem tym określa się wszelkie pisma autobiograficzne, epistolarne, dzienniki, wspomnienia czy autobiografie, w których podobnie jak w literaturze faktu, dominuje dokumentarność uzupełniona jednak o pierwiastek osobisty, emocje i własną ocenę rzeczywistości⁴. Zarówno w ujęciu psychologicznym, jak i literaturoznawczym uznaje się bowiem, że tworzywem opowieści jest życie człowieka. To on nadaje sens poszczególnym wydarzeniom i faktom, a ich wybór ma charakter subiektywny i pozwala na wyrażanie jednostkowych, indywidualnych refleksji⁵. Narracja rozumiana jest zatem nie jako obiektywne odzwierciedlenie świata, lecz jedynie jego interpretacja, służy nie tyle przekazaniu informacji, co ukazaniu, jak jednostka rozumie rzeczywistość⁶. Swoistą odmianą narracji, pojmowanej jako sposób rozumienia i tworzenia świata, jest autonarracja, „na którą można patrzeć jak na zestaw procedur tworzenia życia, nadawania sensu poszczególnym zdarzeniom, porządkowania doświadczenia, które bez tej formy pozostałoby bezkształtne”⁷. Przeszłość, terażniejszość i przyszłość wzajemnie się do siebie odnoszą, a narracyjne rozumienie pozwala człowiekowi nadać sens własnemu życiu, zrozumieć, kim jest⁸.

² Por. CONWAY M. A., *Autobiographical knowledge and autobiographical memories* [W:] D. C. Rubin (red.), *Remembering our past: Studies in autobiographical memory*, Cambridge, Cambridge University Press, 1995; DRYLL E., CIERPKA A. (red.), *Psychologia narracyjna. Tożsamość, dialogowość, pogranicza*, Warszawa, Wydawnictwo Eneteia, 2011; DRYLL E., CIERPKA A., *Narracja autobiograficzna w biegu życia*, „Człowiek i Społeczeństwo”, 2023, nr 56, s. 23–43, <https://doi.org/10.14746/cis.2023.56.2>; MARUSZEWSKI T., *Pamięć autobiograficzna*, Gdańsk, Gdańskie Wydawnictwo Psychologiczne, 2005; MCADAMS D. P., *The person: An introduction to personality psychology*, Orlando, Harcourt Brace Jovanovich, 1990; NIEDŹWIEŃSKA A., *Pamięć autobiograficzna* [W:] A. Gałdowa (red.), *Tożsamość człowieka*, Kraków, Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego, 2000, s. 111–126.

³ Por. m.in.: CZERMIŃSKA M., *Miejsca autobiograficzne. Propozycja w ramach geopoetyki*, „Teksty Drugie”, 2011, nr 5, s. 183–200; CZERMIŃSKA M., *Autobiograficzny trójkąt. Świadek, wyznanie, wyzwanie*, Kraków, Wydawnictwo Universitas, 2020. LEJEUNE P., *Wariacje na temat pewnego paktu. O autobiografii* R. Lubas-Bartoszyńska (red.), Kraków, Wydawnictwo Universitas, 2001; RODAK P., *Między zapisem a literaturą. Dziennik polskiego pisarza w XX wieku*, Warszawa, Wydawnictwo Uniwersytetu Warszawskiego, 2011; RYBICKA E., *Geopoetyka. Przestrzeń i miejsce we współczesnych teoriach i praktykach literackich*, Kraków, Wydawnictwo Universitas, 2014.

⁴ CZERMIŃSKA M., *Autobiograficzny trójkąt...*, op. cit., s. 19.

⁵ LASOCIŃSKA K., *Autobiografia jako autokreacja. Twórcze aspekty procesu myślenia autobiograficznego w edukacji dorosłych* [W:] E. Dubas, J. Stelmaszczyk (red.), *Biografie edukacyjne. Wybrane konteksty*, t. 3, Łódź, Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego, 2014, s. 35; DRYLL E., CIERPKA A., *Narracja autobiograficzna...*, op. cit., s. 24.

⁶ GRZEGOREK A., *Narracja jako forma strukturyzująca...*, op. cit., s. 209.

⁷ Ibidem.

⁸ Ibidem, s. 211.

W toku działań narracyjnych jednostka poszukuje znaczeń w zdarzeniach, poddaje je refleksji, pozwala łączyć różne aspekty życia i doświadczenia pochodzące z różnych momentów czasowych⁹. Istotna jest również struktura samej prezentacji, tj. kompozycja wypowiedzi czy użyte środki wyrazu. Forma językowa, którą nadajemy opowieści, to wyraz konceptualizacji rzeczywistości, sposobu jej postrzegania i wartościowania, co staje się dodatkowym argumentem uzasadniającym interdyscyplinarne podejście w badaniach narracji¹⁰. W tym miejscu należy zasygnalizować, że badanie literackich form narracyjnych było też przedmiotem zainteresowania psychologów. Fitzgerald analizował m.in., w jaki sposób służyły one do przedstawiania postaci przez autorów, jak opowieści pozwalały na zrozumienie wykreowanych bohaterów¹¹. Uwzględnienie osiągnięć psychologii narracyjnej przez literaturoznawców wydaje się zatem uzasadnione, ponieważ głębsze zrozumienie mechanizmów pamięci, poznanie procesów selekcji, interpretacji i rekonstrukcji własnej przeszłości może stanowić cenne wzbogacenie ujęć filologicznych.

Jerzy Woszczyńin **– literatura jako zapis doświadczeń** **indywidualnych i zbiorowych**

Jerzy Woszczyńin (1907–1976) to pisarz i poeta emigracyjny, który po zakończeniu II wojny światowej z powodów politycznych nie mógł wrócić do Polski. W 1949 r. osiedlił się w Argentynie i był obok Witolda Gombrowicza, Floriana Czarnyszewicza, Józefy Radzywińskiej jednym z najważniejszych przedstawicieli Polonii literackiej w tym kraju. Jego bogaty dorobek ma charakter autobiograficzny i choć jest nieznan szerzej współczesnym odbiorcom, był publikowany na łamach czasopism emigracyjnych. W swojej twórczości odzwierciedlał nie tylko indywidualne doświadczenia, lecz opisywał naznaczone tragizmem losy całego pokolenia Polaków, żyjącego w cieniu dwóch wojen, narodzin systemów totalitarnych i decyzji politycznych, które wpłynęły na losy Europy i świata¹². Pisarz, podobnie jak tysiące innych Polaków, został wysiedlony z rodzinnego domu położonego na Kresach Wschodnich, doświadczył więzienia, katorżniczej pracy w sowieckich łagrach, walczył na frontach drugiej wojny światowej w szeregach armii gen. Andersa, a sytuacja polityczna zmusiła go do emigracyjnej tułaczki. W utworach Woszczyńina współcześni mu czytelnicy odnajdywali ślady własnych losów. Ujęte w formę literacką wspomnienia łączyły ich, stanowiły

⁹ Ibidem, s. 213.

¹⁰ BARTMIŃSKI J., *Językowe podstawy obrazu świata*, Lublin, Wydawnictwo UMCS, 2009; BARTMIŃSKI J. (red.), *Język w kręgu wartości. Studia semantyczne*, Lublin, Wydawnictwo UMCS, 2003; PUZYŃNINA J., *Język wartości*, Warszawa, Wydawnictwo Naukowe PWN, 1992; ŻURKO M., *Specyfika psychologicznej interpretacji tekstu pisanego: przegląd badań*, „Teraźniejszość – Człowiek – Edukacja”, 2016, nr 3 (75).

¹¹ NIEDŹWIEŃSKA A., *Pamięć autobiograficzna...*, op. cit., s. 124.

¹² MAKSYMIOK D., *Szlakiem Andersa – casus Jerzego Woszczyńina (przyczynek do biografii [W:] J. Autuchiewicz, D. Maksymiuk (red.), Znani – nieznan. Polska emigracja niepodległościowa 1939–1990*, Warszawa, Wydawnictwo IPN, 2024, s. 305.

część generacyjnej historii, dawały poczucie wspólnoty, która została rozproszona w wyniku geopolitycznych procesów.

Dominująca w utworach Woszczyńska strategia autobiograficzna jest sposobem na nadanie sensu temu, co się wydarzyło, a reprezentacja doświadczeń ujęta w formę językową staje się dla autora swoistą terapią¹³. Pisarz nie zaciera śladów, pozwala czytelnikowi zobaczyć w bohaterze bądź opisywanych wydarzeniach swoje własne przeżycia. Wspomnienia Woszczyńska mają charakter pogłębionej refleksji, a interpretacja dawnych wydarzeń jest próbą określenia samego siebie i przybiera formę autokreacji. O takich mechanizmach w odniesieniu do twórczych aspektów działań autobiograficznych pisze K. Lasocińska:

Opowiadanie o życiu, rekonstrukcja własnej biografii zakłada zatem proces autokreacji, kształtowania siebie, ale także ciągłego poszukiwania, odkrywania nowych wartości i znaczeń. Kształtowanie opowieści, a także jej przekształcanie będące efektem refleksji, może być jednym ze sposobów przyczyniających się do rozwoju osobowego człowieka w ciągu życia, pozwala na twórcze kształtowanie własnego życia i spełnienie¹⁴.

Autobiograficzność utworów Jerzego Woszczyńska

W niniejszych rozważaniach analizie poddane zostaną utwory Woszczyńska, w których autor w formie wspomnień wraca do dzieciństwa. Pierwszy z nich zatytułowany „Pamiętam jedną wigilię”¹⁵ ogłoszono w 1943 r. na łamach czasopisma „Ochotniczka” wydawanego przez Pomocniczą Służbę Kobiet przy Armii Polskiej na Wschodzie. Natomiast drugi z teksów pt. *Kiedy płonęły lasy (Wspomnienie)*¹⁶ opublikowany został w 1944 r. w miesięczniku dla młodzieży „Junak”, później w lekko zmienionej wersji ukazał się też w prasie polonijnej w Buenos Aires i w Londynie. Sam fakt, że pisarz poświęcił wspomnieniom z dzieciństwa odrębne teksty koresponduje z badaniami psychologów mówiących o tym, że „pamiętane doświadczenia z wczesnych lat życia i ich osobiste znaczenia odgrywają istotną rolę dla rozumienia siebie i kierowania własnym rozwojem”¹⁷. Wspomnienia dzieciństwa stają się ważnym elementem procesu konstrukcyjnego, autorefleksja nad przeszłością, uchwycenie związków między przeszłością a teraźniejszością służy uspojnieniu historii życia a tym samym budowaniu tożsamości jednostki¹⁸. Nie jest to zobiektywizowany, faktograficzny opis

¹³ MAGNONE L., *Psychoanaliza i autobiografia – trzy hasła do słownika terminów autobiograficznych*, „Autobiografia”, 2019, nr 2 (13), s. 33.

¹⁴ LASOCIŃSKA K., *Autobiografia jako autokreacja...*, op. cit., s. 43–44.

¹⁵ WOSZCZYŃSKA J., *Pamiętam jedną wigilię*, „Ochotniczka”, 1943–1944, nr 3–4, s. 21–23.

¹⁶ WOSZCZYŃSKA J., *Kiedy płonęły lasy (Wspomnienie)*, „Junak”, 1944, nr 5 (15).

¹⁷ JEZIEŃSKI K., *Postrzeganie dzieciństwa w biegu dorosłego życia* [W:] E. Dryll, A. Cierpka, K. Małek (red.), *Psychologia narracyjna. O mądrości, miłości i cierpieniu*, Warszawa, Wydawnictwo Liberi Libri, 2021, s. 271.

¹⁸ Ibidem.

minionej rzeczywistości, a wydobyte z rezerwuaru pamięci autobiograficznej wydarzenie ukazwane jest z perspektywy dystansu czasowego i służy integracji wiedzy o sobie, sformułowaniu pogłębionej refleksji na temat własnej tożsamości¹⁹. Te założenia mogą stać się kluczem do odczytania utworów Jerzego Woszczyнина. Autor spisywał wspomnienia z dzieciństwa odpowiednio w trzydziestym szóstym i trzydziestym siódmym roku życia, w czasie, gdy wraz z armią Andersa przemierzał wojenne szlaki. W przeszłości upatrywał źródeł swych aktualnych postaw i przywiązania do wartości patriotycznych.

Przywołane tu teksty spełniają kryteria autobiograficzności²⁰. Małgorzata Czermińska – badaczka literatury autobiograficznej uznaje za najważniejsze obecność pierwiastka autobiograficzności, rozpoznawalnego dla czytelnika dzięki wiedzy o autorze pochodzącej spoza tekstu²¹. Z tym wiążą się trzy postawy, które przyjmuje autor w tekstach: *świadectwo*, *wyznanie* oraz *wyzwanie*. Podobne ujęcie odnajdziemy w pracach psychologicznych, gdzie narracja autobiograficzna definiowana jest jako „specyficzna dla danej osoby struktura semantyczna określająca tożsamość jednostki o niebagatelnym znaczeniu dla jej funkcjonowania psychologicznego”²². W odczytaniu tekstów Woszczyнина pomocne będą również wypracowane na gruncie psychologii kategorie pamięci autobiograficznej²³ oraz autobiograficznego rozumowania definiowanego jako „umiejętność dokonywania autorefleksji, myślenia o własnej przeszłości i tworzenia spójnych połączeń pomiędzy przeszłością a *Self* – tworzenia własnej historii życia w celu rozumienia i zrozumienia, kim się jest”²⁴. Opisane przez Woszczyнина historie z przeszłości możemy za Davidem Pillemerem zaklasyfikować jako *memorable events* – pamiętne wydarzenie²⁵.

Refleksja nad przeszłością jako źródło życiowej mądrości

W *Pamiętam jedną wigilię* autor rozpoczyna swoje wspomnienia od konstatacji, że przeżył wigilię *dobrze i źle, tamte i te*. Cezurą wyznaczającą granicę tego dycho-tomicznego podziału jest rok 1939, czyli data wybuchu II wojny światowej. Krótkie refleksje na temat terażniejszości naznaczonej tułaczką stają się punktem wyjścia do

¹⁹ SOROKO E., *Poziom autonarracyjności wypowiedzi i użyteczność wybranych sposobów ich generowania*, rozprawa doktorska, Poznań, UAM, Instytut Psychologii, 2007, s. 37.

²⁰ Por. m.in.: Por. m.in.: CZERMIŃSKA M., *Miejsca autobiograficzne...*, op. cit.; CZERMIŃSKA M., *Autobiograficzny trójkąt...*, op. cit.; LEJEUNE P., *Wariacje na temat pewnego paktu...*, op. cit.; RYBICKA E., *Geopoetyka. Przestrzeń i miejsce...*, op. cit.

²¹ CZERMIŃSKA M., *Autobiograficzny trójkąt...*, op. cit., s. 8.

²² DRYLL E., CIERPKA A., *Narracja autobiograficzna...*, op. cit., s. 25.

²³ NIEDŹWIĘNSKA A., *Pamięć autobiograficzna...*, op. cit.; WALCZAK A., WIŚNIEWSKA B., *Pamięć autobiograficzna*, „Psychiatria i Psychologia Kliniczna”, 2011, t. 11, nr 1, s. 51–54.

²⁴ DRYLL E., CIERPKA A., *Narracja autobiograficzna...*, op. cit., s. 26.

²⁵ PILLEMER D., *Momentous events, vivid memories*, Cambridge, Harvard University Press, 1998.

wspomnienia dobrej przeszłości, która utrwaliła się na kliszy pamięci i nie zetrą jej nowe przeżycia. Właściwa część opowieści poprzedzona została informacją o okolicznościach napisania tekstu, powstał on na prośbę redaktorki wydawanego w czasie II wojny światowej pisma dla dziewcząt. Ona też zaproponowała temat – wspomnienie wigilijne – który początkowo, jak zaznacza narrator, nie wzbudził jego entuzjazmu. Ostatecznie pisarz, niejako przymuszony, podejmuje się jednak tego zadania. Zanim przejdzie do opowiedzenia konkretnej historii z dzieciństwa, w sugestywny sposób oddaje świąteczną, pełną ciepła i miłości atmosferę, jaką pamięta z rodzinnego domu. Nostalgicę za przeszłością podkreśla wyliczenie przymiotników wartościujących, które jednocześnie stają się pretekstem do zwięzłej charakterystyki polskich zwyczajów świątecznych. Wigilie w dzieciństwie były zatem „świetliste, jak iskierki bengalskich ogni, przyjemne jak zapach żywej choinki, słodkie jak tradycyjne ciasto z makiem, swojskie jak z radością śpiewane wspólnie kolędy i naiwne, jak wiara w to, co przyniesie wyciągnięte spod białego obrusa źdźbło siana”²⁶. Leksyka konotującą pozytywne wrażenia zmysłowe (wzrok, słuch, smak, dotyk) służy nie tyle odtworzeniu minionych realiów, lecz wykreowaniu obrazu szczęśliwej przeszłości. Mitologizacja świata utraconego daje iluzję niewzruszonego porządku, wpisuje się w znane strategie opisywania dzieciństwa²⁷. Wspomnienie wigilii Woszczyńnin ukazał na tle wydarzeń historycznych. Przywołane fakty z życia pisarza, tj.: okupacja niemiecka na ziemiach nowogrodzkich (1915–1918), walka ojca na froncie, jego pobyt w niewoli – zostały ujęte w formę literacką, co dowodzi związków między ludzką egzystencją i literaturą, ich wzajemnym przenikaniem się, swoistej (bez)graniczności²⁸. Unaocznia również, jak nierozzerwalny jest splot wielkiej historii, doświadczeń jednostkowych i literatury, bowiem „narracja autobiograficzna nie istnieje (...) poza czasem, przestrzenią, które ją warunkują i odzwierciedlają się w niej jako wtórne aspekty komunikowania biegu życia”²⁹.

Biorąc pod uwagę datę opublikowania tekstu (1943 r.) wiemy, że autor w chwili jego pisania był dojrzałym, ponad trzydziestoletnim mężczyzną, który własną przeszłość odtwarzał w odniesieniu do swojej aktualnej sytuacji życiowej – żołnierza walczącego o wolność ojczyzny na frontach II wojny światowej. Opowiada historię z wczesnego dzieciństwa, kiedy to po trzyletniej tułaczce, spowodowanej wojenną zawieruchą I wojny światowej, wraz z siostrą, mamą i babcią wraca w rodzinne strony. Radość z tego, że okolicę opuściły wojska niemieckie, miesza się z niepewnością i strachem przed nadejściem bolszewików czy band dezerterskich, którzy bestialsko niszczą, mordują i palą, a także tęsknotą za ojcem, który cztery lata wcześniej poszedł na front i od dwóch lat rodzina nie miała od niego żadnych wieści. Narrator przyjmuje za-

²⁶ WOSZCZYŃNIN J., *Pamiętam jedną wigilię...*, op. cit., s. 21–23.

²⁷ POR. TUSZYŃSKA K., „Dojrzałam do niekomunistycznych butów”. Mityzacje dzieciństwa jako sposób radzenia sobie z traumą, „Napis”, 2013, nr 19, s. 347–363; UBERTOWSKA A., *Holocaust. Auto (tanato) grafie*, Warszawa, Instytut Badań Literackich PAN, 2014.

²⁸ KNAP J., ROSZCZYŃSKA M., WĄDOLNY-TATAR K., *Fazy, linie, punkty, węzły – jak się opowiada życie* [W:] *Tropy biograficzne*, Kraków, Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu Pedagogicznego, 2017, s. 6.

²⁹ *Ibidem*, s. 5.

równy perspektywę terażniejszą, snując rozważania geopolityczne, ale podejmuje też trud zrekonstruowania emocji, które towarzyszyły uczestnikom minionych zdarzeń. Na zasadzie kontrastu zestawia beztrioskę i radość dzieci związaną z przystrajaniem choinki czy zabawami na śniegu z obawami mamy i babci. Wigilijny wieczór przynosi jednak szczęśliwe zakończenie – punktem kulminacyjnym opowieści jest pojawienie się ojca, który niespodziewanie w wigilijny wieczór powrócił do domu. Ukształtowanie językowo-stylistyczne tej części wspomnień (równoważniki zdań, szeregi wyliczeń) oddaje emocje towarzyszące uczestnikom wydarzeń:

On. Ojciec. Po czterech latach włóczęgi i poniewierki w niemieckich «Kriegslagierach», przez obce państwa, przez obce drogi wrócił pod dach własny, wrócił cały i zdrowy (...). Spieszył okropnie – pieszo od stacji dalekiej, by na wigilię zdążyć. I zdążył. Z pierwszą gwiazdką³⁰.

Narrator explicite wskazuje, że przeżycia z dzieciństwa dają mu nadzieję na przetrwanie wojennej rzeczywistości. Refleksja nad przeszłością staje się zatem źródłem życiowej mądrości, dostarcza informacji do rozwiązywania aktualnych problemów, a jednocześnie służy definiowaniu siebie³¹.

Takie odczytanie nasuwa również kompozycja utworu, którego zasadnicza treść ma charakter retrospekcji i ujęta została w swoistą klamrę kompozycyjną. Punktem wyjścia do snucia opowieści jest terażniejszość – utwór, jak pisaliśmy wcześniej, rozpoczyna się od przywołania rozmowy z redaktorką. Perspektywa terażniejsza zamyka też tekst: „Tak. Taką wigilię pamiętam. I pamiętam, że przetrwaliśmy wtedy... Teraz znowu przetrwamy. Bóg da”³².

Słowa te sygnalizują koniec wypowiedzi, jednocześnie nadają szczególne znaczenie wydarzeniom z przeszłości. Odwołanie do tez sformułowanych w ramach psychologii narracyjnej może być kluczem do interpretacji utworu i pozwala na odczytanie wspomnienia przeszłości „w odniesieniu do aktualnej sytuacji, posiadanej wiedzy, wyznaczonych celów i do obrazu «ja»”³³. Człowiek dorosły, przemyślując historię, lepiej rozumie przeszłość i jej znaczenie dla późniejszego życia³⁴. Rekonstrukcja zdarzeń z przeszłości ukierunkowana była na uzasadnienie aktualnych przeżyć autora, nadawała życiu sens, służyła budowaniu zrozumiałego porządku³⁵. Szczęśliwe zakończenie ma też wymiar symboliczny, uniwersalny, jest wezwaniem do współczesnych autorowi czytelników, by nie tracili nadziei – przypomnijmy, że tekst opublikowany został w 1944 r., a więc w piątym roku II wojny światowej.

³⁰ WOSZCZYNIN J., *Pamiętam jedną wigilię...*, op. cit., s. 22.

³¹ JEZIERSKI K., *Postrzeganie dzieciństwa...*, op. cit., s. 257.

³² WOSZCZYNIN J., *Pamiętam jedną wigilię...*, op. cit., s. 23.

³³ JEZIERSKI K., *Postrzeganie dzieciństwa...*, op. cit., s. 248.

³⁴ Ibidem, s. 259.

³⁵ NIEDŹWIĘŃSKA A., *Pamięć autobiograficzna...*, op. cit., s. 119, s. 124.

Autobiografia a budowanie tożsamości jednostki

Drugi z analizowanych tekstów jest kontynuacją historii opisaną w omawianym wcześniej utworze. Autor wspomina w nim wypadki z końca maja i początku czerwca 1920 r., oddaje pełną napięć sytuację polityczną panującą wówczas na Kresach. Sta się to punktem wyjścia do odtworzenia jednego wydarzenia z dzieciństwa, które jest momentem przełomowym w jego biografii, mającym wpływ na kształtowanie się późniejszych postaw i wyznawanych wartości. Narrator, uczeń Pierwszego Polskiego Gimnazjum w Nowogródku, opowiada o ucieczce przed najazdem wojsk bolszewickich i próbie ratowania rodzinnego majątku. Zarówno tytuł (*Kiedy płonęły lasy. Wspomnienie*), opisywane realia, jak i pierwszoosobowa narracja są wyraźnymi wykładnikami autobiograficzności i pozwalają na utożsamienie bohatera z autorem tekstu. Marzeniem dwunastoletniego chłopca było zapisanie się do harcerstwa. Wymagało to jednak zgody ojca, a ten swoją decyzję uzależnił od dobrego wyniku egzaminu końcowego w szkole. Warunek został spełniony i bohater wraz z początkiem wakacji został druham, który odtąd musiał przestrzegać harcerskich praw. Mundur w kolorze khaki i gwizdek – niezbędne atrybuty skauta – stały się powodem dumy i dawały poczucie dorosłości. Niestety zaledwie po kilkunastu dniach wakacyjny spokój został zburzony, o czym tak pisze Woszczyнин:

Już w końcu czerwca, jak grom spadła wieść: Bolszewicy przerwali fronty pod Mińskiem. Zalewają cały kraj swoim wojskiem. Palą i rabują. Wszystko przed nimi ucieka na zachód. A więc i my musieliśmy także uciekać i to natychmiast (...) My, dzieci, odczuwaliśmy tę tragedię odjazdu na równi ze starszymi, była równie oczywista i bolesna dla wszystkich³⁶.

Ta indywidualna historia wpisuje się w doświadczenie całej kresowej społeczności, bowiem konieczność ucieczki, pozostawienia dorobku pokoleń była udziałem wielu mieszkańców tamtych terenów. Dramatyczną sytuację pogłębiały pożary wywołane przez najeźdźców. Skala zniszczeń i dojmujące poczucie grozy oddane zostały na płaszczyźnie językowego ukształtowania wypowiedzi, czego przykładem jest m.in. zestawienie czerwieni zachodzącego słońca z krwawą łuną pożaru zasnuwającą niebo. W toku opowieści najistotniejszy wydaje się jednak wgląd w myśli bohatera-narratora, odsłaniający jego wewnętrzną motywację i przyczyny podjęcia heroicznej decyzji, by mimo zagrożenia i niebezpieczeństwa ocalić rodzinny dom:

Wówczas w dziecinnej głowie powstaje myśl szalona: uciec teraz i potajemnie wrócić do domu. Czuwać nad jego całością (...) Potem zorganizować w lasach partie powstańcze, jak to zrobił kiedyś mój dziad 1863 roku i dom przed krzywdą ludzką obronić albo... polec na jego progu, jak ostatni Mohikanin. (...) A kiedyś powitam ich (rodziców NP) w ocalonym gnieździe. W tym gnieździe, które sami nas nauczyli kochać na równi ze sobą. Tak to już było w Polsce³⁷.

³⁶ WOSZCZYNING J., *Kiedy płonęły lasy...*, op. cit., s. 10.

³⁷ Ibidem.

Wpływ na postawę chłopca miało zatem patriotyczne wychowanie, jakie odebrał w domu rodzinnym. Udział dziadka w powstaniu styczniowym, jego gotowość do obrony ojczyzny i w końcu poświęcenie własnego życia sprawiły, że jest on dla narratora wzorem do naśladowania. Przeżycia harcerza wplecione zostały w pewien historyzoficzny porządek, zgodnie z którym na kolejnych pokoleniach młodych Polaków ciąży obowiązek troski o ojczyznę od ponad stu lat nękaną przez wrogów. Pamięć o czynach dziadka sprawiła, że w tajemnicy przed rodzicami bohater postanowił wrócić do rodzinnego domu i go strzec. Autor ze szczegółami opisuje nocną wędrówkę przez płonące lasy, eksponując groźną sytuację:

Pożar szedł. (...) Nagle wionęło mi w twarz iskrami i gorącym. Rzuciłem się do ucieczki na bagno. (...) Struchlałem. Przede mną fala ognia. Za mną luna. Gdzie teraz uciekać? (...) Biegłem wśród dymiących zgliszcz, po piaszczystych pagórkach, a las wokół jęczał w cierpieniu konania³⁸.

Punktem kulminacyjnym opowieści jest moment, gdy chłopiec spostrzega nieznanego człowieka i nie wie, czy jest on podpalaczem, uciekinierem czy też szpiegiem. Ze szczegółami opisuje towarzyszące mu w tamtej chwili emocje („ogarnęło mnie takie przerażenie, jakbym ujrzał upiora”), które sprawiły, że rzucił się do ucieczki, a harcerska odwaga ustąpiła miejsca dziecięcemu strachowi. Chłopcu udało się wrócić do rodziców, choć obawiał się kary, która byłaby zniewagą na harcerskim honorze. Reakcja ojca była jednak inna, a w interpretacji całego utworu kluczowa wydaje się rozmowa, jaką przeprowadził z synem:

- Kochasz tę ziemię?
- Tak.
- Dla niej chciałeś poświęcić rodziców nawet?
- Spuściłem oczy.
- Sam widzisz z tego, co ci się zdarzyło, że tobie jeszcze nie pora porywać się samemu. Ale przyjdzie czas, że wrócimy do niej wszyscy. A jak nie my, starzy, to ty wrócisz.
- Urwał i powtórzył wolno: – Wrócisz?.... Przyrzeknij.
- Daję słowo harcerskie³⁹.

Ostatnie słowa bohatera są przysięgą wierności ojczyźnie, deklaracją jego postawy moralnej. Oddana w formie narracji autobiograficznej opowieść ukazuje zatem młodzińcze lata jako okres formowania się wartości wyznawanych w późniejszym życiu. Przywołanie wydarzeń z dzieciństwa jest elementem procesu budowania tożsamości, który prowadzi autora do identyfikacji siebie jako patrioty i konstatacji, że jest reprezentantem określonej postawy ideowej⁴⁰.

³⁸ Ibidem, s. 11.

³⁹ Ibidem.

⁴⁰ Por. Fitzgerald, za: NIEDŹWIEŃSKA A., *Pamięć autobiograficzna...*, op. cit., s. 123.

Biorąc pod uwagę datę wydania tekstu (1944 r.) możemy jego przesłanie odczytać również jako opowieść dydaktyczną, skierowaną do młodzieży dorastającej w okresie II wojny światowej, eksponującą rolę patriotycznego wychowania w kształtowaniu charakteru. To również swoista mikrohistoria⁴¹, indywidualne doświadczenie stanowi egzemplifikację losów tysięcy rodzin, które w 1920 roku zmuszone były porzucić rodzinne strony zaatakowane i bestialsko niszczone przez bolszewickich najeźdźców. Wydarzenie ujęte w formę narracyjną wpisuje się w kategorię „prawdziwych opowieści”, które są nośnikiem wartości mogących stać się dla innych podstawą do skonstruowania własnego życia⁴².

Podsumowanie

Analizowane w powyższych rozważaniach narracje autobiograficzne można rozpatrywać z wielu perspektyw. Tworzenie reprezentacji narracyjnych na podstawie wspomnień jest procesem konstrukcyjnym, opowieść o dzieciństwie, refleksje nad własną przeszłością stają się dla Woszczyńszyna integralną częścią rozwoju osobowego w dorosłości, służą budowaniu tożsamości autora. Przeszłość odnosił on do swojej aktualnej sytuacji życiowej, opisane wydarzenia są spójne z obrazem „ja”, a okres dzieciństwa jawi się w tych narracjach autobiograficznych jako ważna część życia człowieka⁴³. Wspomnienia, osadzone w realnym czasie historycznym i w autentycznej przestrzeni, choć mają charakter jednostkowej biografii, stają się egzemplifikacją losów całego pokolenia, dzięki czemu można odczytać je również jako opowieść o uniwersalnych prawidłowościach dziejowych⁴⁴. Wykorzystanie metod z zakresu psychologii w badaniu utworów autobiograficznych pozwala lepiej zrozumieć, jak autor konstruuje swoją tożsamość, jak selekcjonuje, interpretuje i rekonstruuje własną przeszłość w narracji literackiej i jak proces ten wpływa na tworzenie spójnego obrazu siebie.

Bibliografia

- BARTMIŃSKI J., *Językowe podstawy obrazu świata*, Lublin, Wydawnictwo UMCS, 2009.
- BARTMIŃSKI J. (red.), *Język w kręgu wartości. Studia semantyczne*, Lublin, Wydawnictwo UMCS, 2003.
- CONWAY M. A., *Autobiographical knowledge and autobiographical memories* [W:] D. C. Rubin (red.), *Remembering our past: Studies in autobiographical memory*, Cambridge, Cambridge University Press, 1995, s. 67–93.
- CZERMIŃSKA M., *Miejsca autobiograficzne. Propozycja w ramach geopoetyki*, „Teksty Drugie”, 2011, nr 5, s. 183–200.

⁴¹ Zob. DOMAŃSKA E., *Mikrohistorie: spotkania w międzyświatach*, Poznań, Wydawnictwo Poznańskie, 1999.

⁴² NIEDŹWIEŃSKA A., *Pamięć autobiograficzna...*, op. cit., s. 124, s. 125.

⁴³ Por. JEZERSKI K., *Postrzeganie dzieciństwa...*, op. cit., s. 248–262.

⁴⁴ UBERTOWSKA A., *Holocaust. Auto (tanato)grafie...*, op. cit.

- CZERMIŃSKA M., *Autobiograficzny trójkąt. Świadectwo, wyznanie, wyzwanie*, Kraków, Wydawnictwo Universitas, 2020.
- DOMAŃSKA E., *Mikrohistorie: spotkania w międzyświatach*, Poznań, Wydawnictwo Poznańskie, 1999.
- DRYLL E., CIERPKA A. (red.), *Psychologia narracyjna. Tożsamość, dialogowość, pogranicza*, Warszawa, Wydawnictwo Eneteia, 2011.
- DRYLL E., CIERPKA A., *Narracja autobiograficzna w biegu życia*, „Człowiek i Społeczeństwo”, 2023, nr 56, s. 23–43, [online:], <https://doi.org/10.14746/cis.2023.56.2>.
- GRZEGOREK A., *Narracja jako forma strukturyzująca doświadczenie* [W:] K. Krzyżewski (red.), *Doświadczenie indywidualne: szczególny rodzaj poznania i wyróżniona postać pamięci*, Kraków, Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego, 2003, s. 209–225.
- JEZIERSKI K., *Postrzeganie dzieciństwa w biegu dorosłego życia* [W:] E. Dryll, A. Cierpka, K. Małek (red.), *Psychologia narracyjna. O mądrości, miłości i cierpieniu*, Warszawa, Wydawnictwo Liberi Libri, 2021, s. 247–277.
- KNAP J., ROSZCZYŃSKA M., WĄDOLNY-TATAR K., *Fazy, linie, punkty, węzły – jak się opowiada życie* [W:] *Tropy biograficzne*, Kraków, Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu Pedagogicznego, 2017, s. 5–14.
- LASOCIŃSKA K., *Autobiografia jako autokreacja. Twórcze aspekty procesu myślenia autobiograficznego w edukacji dorosłych* [W:] E. Dubas, J. Stelmaszczyk (red.), *Biografie edukacyjne. Wybrane konteksty*, t. 3, Łódź, Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego, 2014, s. 33–46.
- LEJEUNE P., *Wariacje na temat pewnego paktu. O autobiografii* [W:] R. Lubas-Bartoszyńska (red.), Kraków, Wydawnictwo Universitas, 2001.
- MAGNONE L., *Psychoanaliza i autobiografia – trzy hasła do słownika terminów autobiograficznych*, „Autobiografia”, 2019, nr 2 (13), s. 31–39.
- MAKSYMIOK D., *Szlakiem Andersa – casus Jerzego Woszczynina (przyczynek do biografii* [W:] J. Autuchiewicz, D. Maksymiuk (red.), *Znani – nieznan. Polska emigracja niepodległościowa 1939–1990*, Warszawa, Wydawnictwo IPN, 2024, s. 305–322.
- MARUSZEWSKI T., *Pamięć autobiograficzna*, Gdańsk, Gdańskie Wydawnictwo Psychologiczne, 2005.
- MCADAMS D. P., *The person: An introduction to personality psychology*, Orlando, Harcourt Brace Jovanovich, 1990.
- NIEDŹWIĘSKA A., *Pamięć autobiograficzna* [W:] A. Gałdowa (red.), *Tożsamość człowieka*, Kraków, Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego, 2000, s. 111–126.
- PILLEMER D., *Momentous events, vivid memories*, Cambridge, Harvard University Press, 1998.
- PUZYŃSKA J., *Język wartości*, Warszawa, Wydawnictwo Naukowe PWN, 1992.
- RODAK P., *Między zapisem a literaturą. Dziennik polskiego pisarza w XX wieku*, Warszawa, Wydawnictwo Uniwersytetu Warszawskiego, 2011.
- RYBICKA E., *Geopoetyka. Przestrzeń i miejsce we współczesnych teoriach i praktykach literackich*, Kraków, Wydawnictwo Universitas, 2014.
- SOROKO E., *Poziom autonarracyjności wypowiedzi i użyteczność wybranych sposobów ich generowania*, rozprawa doktorska, Poznań, UAM, Instytut Psychologii, 2007.
- TUSZYŃSKA K., „Dojrzałam do niekomunistycznych butów”. Mityzacje dzieciństwa jako sposób radzenia sobie z traumą, „Napis”, 2013, nr 19, s. 347–363.

-
- UBERTOWSKA A., *Holocaust. Auto (tanato)grafie*, Warszawa, Instytut Badań Literackich PAN, 2014.
- WALCZAK A., WIŚNIEWSKA B., *Pamięć autobiograficzna*, „Psychiatria i Psychologia Kliniczna”, 2011, t. 11, nr 1, s. 51–54.
- WOSZCZYNIN J., *Pamiętam jedną wigilię*, „Ochotniczka”, 1943–1944, nr 3–4, s. 21–23.
- WOSZCZYNIN J., *Kiedy płonęły lasy (Wspomnienie)*, „Junak”, 1944, nr 5 (15).
- ŻURKO M., *Specyfika psychologicznej interpretacji tekstu pisanego: przegląd badań*, „Terazniejszość – Człowiek – Edukacja”, 2016, nr 3 (75), s. 167–179.

Between life, history, and literature – childhood in the autobiographical narratives of Jerzy Woszczyńin

Summary: The aim of this article is to analyze the autobiographical works of Jerzy Woszczyńin, a Polish writer who spent most of his life in Argentina, where he became one of the leading figures of the Polish literary diaspora. Although he emigrated as an adult, his literary output frequently returns to memories of childhood, treated as a lost world, a foundation of personal identity, and a point of reference in the narrative reconstruction of the past. This study examines these recollections within the framework of autobiographical narrative research. An interdisciplinary approach is adopted, combining methods from literary studies and narrative psychology, to demonstrate how childhood experiences, filtered through autobiographical memory, contribute to the process of constructing individual identity. The analysis draws on tools from narratology and research on autobiographical memory, while considering the structural and linguistic features of the texts as well as their historical and cultural contexts. The article explores the autobiographical dimension of Woszczyńin's writing, with particular emphasis on the ways in which childhood memories – rich in emotion, personal evaluation, and nostalgia – shape the narrative of the past and serve to construct personal identity in the context of migration and life abroad. The analysis of selected works shows that these recollections of childhood are not straightforward recordings of past events but are consciously constructed narratives, in which the selective organization and interpretation of memories emphasize key formative moments in the author's biography. By integrating insights from narrative psychology and literary studies, the article offers a deeper understanding of the mechanisms governing the narrative construction of identity in autobiographical literature and aligns with contemporary interdisciplinary research trends that seek to bridge the gap between the humanities and the social sciences.

Keywords: autobiographical literature, narration, identity, autobiographical memory, memories

DOI: 10.34864/heteroglossia.issn.2084-1302.nr18.art2